

Inhoud

Istanbul – Maasbree	9
Uiterlijk vertoon	20
Duiven en tortels	27
De halskraagjes	32
Zustersoorten	40
Balkantortel	47
Koers noordwest	310 52
Over de top	60
Tegenspelers	69
Cultuurvolgers	80
Alles is liefde	88
Nomaden	96
Aanlokken en afstoten	110
Nestrituelen	119
Nageslacht	128
Grazers en zaadeters	136
Meer veren	142
Roekoekoefonie	151
Vijanddenken	162
Heerlijke nieuwe wereld	170
Epiloog	180
Dankwoord	187
Verantwoording	189

Istanbul – Maasbree

They appear to owe their success to being physically and psychologically 'tough' in spite of their delicate, fragile appearance and their timidity. (D. Goodwin, 1977)

Eind jaren zestig. Het kippenvoer is op. Van mijn moeder moet ik een nieuwe zak gaan halen bij de meelfabriek aan de rand van het dorp, een paar honderd meter van ons huis. Ik zet mijn fiets tegen de muur van het gebouw. Bij het openschuiven van de grote, groene deur komt een lekker muffe geur me tegemoet. Ik stap de wereld van een sprookje binnen, een vergeelde zwart-witfoto. Op de vloer, de silo's en machines: overal heeft zich een laagje meel neergelegd, bepoederd spinrag maakt alle hoeken onscherp.

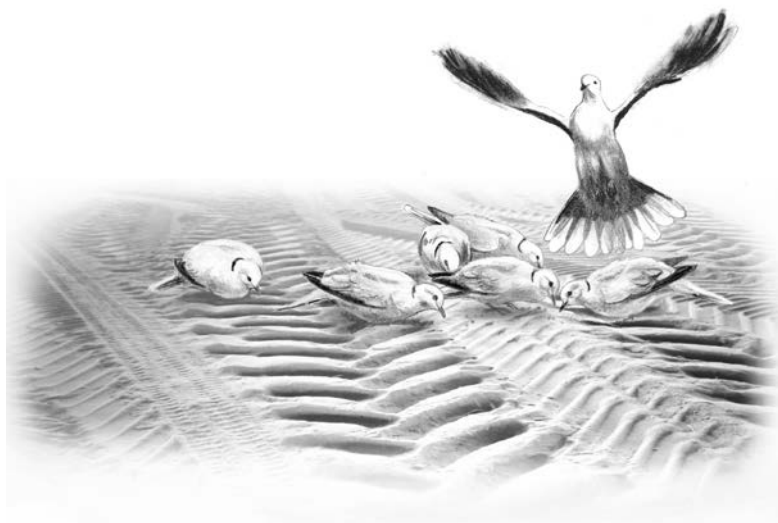
Daar is Sjaak al. In zijn beige overall toont hij zich eensgezind met zijn werkomgeving. Hij is net zo zacht oker bestoven. Waar hij beweegt leeft hij in wolkjes. Haren, stoppels, wenkbrauwen en wimpers zijn verdoezeld, maar door het stof heen vonken bruine ogen. Zijn lach schatert boven het geraas van malende metalen kaken en lopende banden uit. Hij weet waarvoor ik kom. Samen gaan we naar boven, de spannende betonnen trap omhoog naar de silo's. Hij bindt een papieren zak aan de mond van het gevaarte en trekt de schuif open, het monster spuugt de zak vol korrels, 15 kilo graan met gebroken mais, dichtgebonden met een sisaltouwetje. Hij draagt de zak voor me de trap af, geeft mijn schouder een tik en stuift naar zijn volgende klus. Betalen moet op kantoor. Je moet eerst hard op de deur kloppen.

De zware zak voer gaat achter op de bagagedrager van de fiets. Een groep duifjes schooit op de laad- en losplaats. Ze pikken gemorste graankorrels. Met die grijsbeige veren lijken ze uit de fabriek zelf ontsnapt, voor de grap vrijgelaten door Sjaak. Ze zijn veel schuwer dan

de witte lachduifjes in onze volière. Ik ben met tellen bij vijftien als ze allemaal opschrikken, een klapwiekend applaus. Schommelend fiets ik op huis aan.

De graansilo's van toen stonden met hun welgevulde kroppen symbool voor de overvloed van de akkers rond het dorp. Sjaak verdiende zijn brood met het graan. En ook de Turkse tortels, die ik daar voor het eerst te zien kreeg, waren uit op wat de meelfabriek te bieden had. Maar ikzelf eigenlijk net zo goed, want onze krielkippen konden dat voer omzetten in verrukkelijke eitjes met donkeroranje dooiers. Sjaak heeft nog aardig wat zakken voor anderen gevuld, altijd met een gulle lach. De gevleugelde stofjasjes die me aan hem doen denken, hebben zich sindsdien overal genesteld – en juist ook in het hoekje van mijn herinnering waar de gelukzaligheid zetelt.

In de vijfde druk van de *Prisma vogelgids* uit 1968 (in dat jaar word ik tien) vergelijkt J.E. Sluifers de Turkse tortel, net als ik, met een kooivogel die toen veel gehouden werd: 'Kenmerken: Lengte ongeveer 28 cm. Lijkt op de lachduif, maar is donkerder en heeft langere staart.' De aantallen Turkse tortels staan dan op het punt te exploderen,

maar Sluifers neemt nog de moeite om onder ‘Voorkomen’ de plaatsen te noemen waar hij gesignaleerd is: ‘bij Venlo’ staat er onder meer bij, en dat is niet ver van de meelfabriek in mijn geboortedorp Maasbree! De omgeving van Venlo, Midden-Limburg, was in de beginfase van de kolonisatie van Nederland een van de vestigingsgebieden.

Vanaf 1947 werden in ons land waarnemingen van Turkse tortels gemeld en mogelijke broedgevallen, maar het eerste zekere broedgeval was in 1950, in Musselkanaal, provincie Groningen. En alweer die verwarring: ‘Menend te doen te hebben met ontvluchte lachduiven, *Streptopelia roseogrisea*, schonk ik er helaas weinig aandacht aan.’ Steeds komt op belangrijke momenten, zo blijkt naarmate ik meer over de Turkse tortel te weten kom, die lachende dubbelganger om de hoek kijken.

Vanaf de jaren vijftig volgde een opwindende fase van uitbreiding en inburgering. De informatie die ik uit de *Prisma vogelgids* geplukt had bleek al lang en breed te zijn ingehaald door de werkelijkheid, zoals in die periode elke publicatie over deze tortel gedoemd was bij verschijning achterhaald te zijn. Het aantal broedparen in ons land was in 1962 de vierduizend al ruim gepasseerd. Dat weten we dankzij het werk van Herman Leys. Ongeveer vijftien jaar na de eerste waarnemingen vatte hij het plan op om de geschiedenis en aantalsontwikkeling van de Turkse tortel in Nederland zo goed mogelijk in kaart te brengen. Dat was in die tijd makkelijker gezegd dan gedaan. Er bestond nog geen overkoepelende organisatie die het landelijke voorkomen van vogelsoorten coördineerde, en richtlijnen voor methoden en werkwijzen ontbraken. Het vergde kortom organisatietaalent en doorzettingsvermogen om de nodige gegevens bij elkaar te krijgen. Geen middel werd door hem geschuwd om dit doel te bereiken: oproepen voor het insturen van waarnemingen verschenen in de tijdschriften *De Wielewaal*, *De Levende Natuur* en *Het Vogeljaar*; een enquêteformulier ging naar de leden van de NOU (Nederlandse Ornithologische Unie), en het radioprogramma van Bert Garthoff *Weer of geen weer*, de voorloper van *Vroege Vogels*, besteedde aandacht aan het nieuwe duifje. Meer dan tweehonderd personen en instellingen leverden data, op basis waarvan Herman Leys een prachtig overzicht kon samenstellen voor het vogeltijdschrift *Limo-*

sa. Hij had alles zelfs zo gedetailleerd geanalyseerd dat een kaart van Nederland gepresenteerd kon worden waarop, in verschillende arceringen, de dichtheden ingetekend waren in aantallen broedparen per 100 hectare. Destijds was dat ongekend – vergelijkbare kaartbeelden verschenen pas later in de diverse regionale en landelijke avifauna's.

De publicatie uit 1964 over de Turkse tortel in Nederland is erg waardevol gebleken, niet alleen omwille van de gegevens zelf. Het artikel maakte pijnlijk duidelijk hoe versnipperd het onderzoek aan vogels tot dan toe was geweest, en hoeveel winst te behalen zou zijn met een meer landelijke aanpak en coördinatie. Wat Leys zo helder op een rijtje had gekregen voor de Turkse tortel moest toch voor veel meer vogelsoorten te doen zijn? Dit algemeen gedeelde besef legde mede de basis voor de oprichting van Sovon in 1973, waarin Herman Leys een belangrijke medespeler is geweest.

Istanbul, 2 oktober 2015. Het is alweer onze laatste dag hier, een bewolkte dag. Jan en ik wandelen naar het park dat zo schitterend gelegen is tussen de Hagia Sophia (de voormalige Byzantijnse kathedraal) en de Sultan Ahmet- of Blauwe moskee. Daar aangekomen begint het op te klaren, de zon breekt door de wolken. Ik weet inmiddels wat er dan gebeuren gaat in Istanbul, in deze tijd van het jaar. We zoeken een vrij bankje op, ik haal mijn verrekijker tevoorschijn en begin de hemel af te speuren, boven het geroezemoes uit en het woud van selfiesticks. In de verte doemen de stipjes op. Ter hoogte van de moskee groeperen de vogels zich, ze kringelen in lussen door elkaar heen voordat ze in oostelijke richting afdwalen. Het worden er steeds meer: honderden roofvogels! Een groepje balkansperwers (herkenbaar aan hun zwarte vingertoppen), steppebuizerds, robuuste silhouetten van schreeuwarenden, een enkele slangarend. Een lichtgekleurde dwergarend? Het zijn er veel, het gaat te snel allemaal, ik ken die verschillende juveniele en adulte verenkleeden niet goed genoeg, al die kleurvormen en vliegbeelden.

Over de grasveldjes van het park zwerft een clubje mussen. Bonte kraaien plunderen een uitpuilende vuilnisbak. En rond een kraampje waar *simit*, kransvormige sesambroodjes, verkocht worden, foerageren twee palmtortels. Een grote groep zwarte ooievaars zweeft

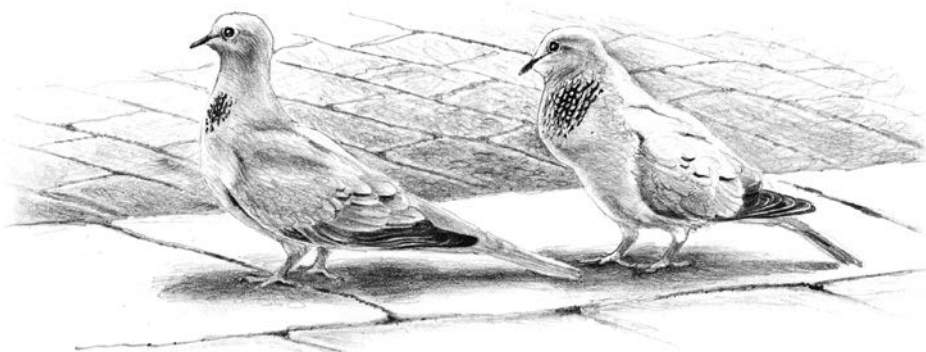
vrij laag over de stad aan ons voorbij. Ik kan zien hoe een zijn kop draait en naar beneden kijkt.

Istanbul is de wonderlijkste stad die ik ken. We keren er geregeld terug in het najaar, met de Biënnale, de tweejaarlijkse kunstmanifestatie, als legitiem excuus. Meer dan andere jaren kijk ik naar de vogels van de stad. Vanuit deze regionen is de Turkse tortel vanaf begin 1900 Europa binnengevlogen. Wie of wat heeft het startschot gelost? Hoe staat het er daar nu voor met de Turkse tortel?

De stad ligt op een kruispunt van Europa en Azië, maar verbindt ook Rusland en Oost-Europa met het Midden-Oosten en Afrika. Die multiculturele mix is overal zichtbaar en voelbaar. De noord-zuidtak van het vogelkruispunt is befaamd. Vele duizenden ooievaars en roofvogels van het Oost-Europese continent worden in de landengte tussen de Zwarte en de Middellandse Zee (de Zee van Marmara) bij Istanbul opgestuwd en trekken overdag bij voldoende thermiek de Bosporus over richting Afrika. Eindeloze linten vogelsoorten waarvan normaal gesproken een of twee waarnemingen je dag al goedmaken: zo ongeveer alle balkansperwers passeren in het najaar, de hele populatie schreeuwarenden en het merendeel van de zwarte ooievaars.

Istanbul is onvoorstelbaar groot, het is de grootste stedelijke agglomeratie van Europa. Er zijn meer Istanbulers dan Nederlanders. Dan is Amsterdam maar een popperig dorp. De weinige groene eilandjes in die onmetelijke zee van beton en asfalt worden geterroriseerd door zwerfkatten en -honden. Om een indruk te krijgen van de leefomstandigheden en de samenstelling van de stedelijke vogelbevolking, bezoeken we een aantal parken, zoals het Gülhanepark in het Europese stadsdeel, en aan Aziatische zijde de Büyük Çamlıca, een beboste heuvel met park, hét walhalla voor Europese vogelaars: hier verzamelen ze zich en masse om de vogeltrek te beleven. Op een andere dag varen we met de veerboot naar Büyükkada, een van de Prinseneilanden in de Zee van Marmara, voorbij de monding van de Bosporus, met parkachtige villawijken en vakantiehuizen van de oude elite, een ideale tortelhabitat.

Maar ik kom er al snel achter dat in Istanbul alleen de allertaaiste vogels kunnen overleven.

Wie in deze stad Turkse tortels verwacht komt bedrogen uit. Overal zie ik, steeds twee aan twee, hun 'plaatsvervangers', de palmtortels (*Stigmatopelia senegalensis*), zoals de soortnaam al aangeeft een Afrikaans fauna-element. Het zijn juweeltjes, roestrode duifjes met een loodgrijze vleugelboeg. In plaats van een zwart kraagje dragen ze een geschubde 'tatoeage' aan de zijden en voorkant van de hals. Ze leven ongetwijfeld grotendeels van kruimels en sesamzaadjes, afkomstig van de tienduizenden simit die dagelijks op straat verkocht worden. Moslims mogen geen voedsel weggooien, maar 'terugggeven aan de aarde' mag wel, vandaar dat overal in de stad zoveel oud brood ligt. Dat zo'n tenger torteltje het redt tussen dat grof geschut van stadsduiven, geelpootmeeuwen en bonte kraaien ontroert me. 'Ondanks hun verfijnde, broze verschijning en hun timiditeit', zoals Goodwin het omschrijft, moeten het werkelijk extreem geharde vogels zijn.

De herkomst van de Turkse tortel is niet Turkije. De naam Indische tortel zou passender zijn. En ook de palmtortel is er vanouds niet inheems. De palm- of senegaltortel komt in verschillende ondersoorten voor van Afrika, via het Arabisch Schiereiland tot in India, Afghanistan en het westen van China. De ondersoort die in Istanbul leeft stamt uit het noordwesten van Afrika. Men denkt dat ze aan het einde van de negentiende eeuw als siervogels in kooitjes naar Istanbul gebracht zijn en dat ontsnapte vogels zich in de stad thuis voelden. Het is heel aannemelijk dat de palmtortels die we zien rondvlie-

gen in het Gülhanepark, in de oude, Europese stadsdelen aan de Bosporus, directe nazaten zijn van kooivogels die ooit deel uitmaakten van de hofhouding van de Osmaanse sultans, hier om de hoek, in het nabijgelegen paleizencomplex Topkapi. De eerste onbetwiste vermelding in Istanbul stamt uit 1875. Sindsdien hebben ze zich gevestigd in Ankara en in Zuidoost-Turkije en de laatste decennia raken ze in steeds meer steden in Turkije ingeburgerd. In het oostelijke Middellandse Zeegebied zijn in de tweede helft van de twintigste eeuw delen van Israël, Jordanië, Syrië, Libanon en Egypte door palmtortels gekoloniseerd. Maar Istanbul blijft vooralsnog het grootste Turkse bolwerk en de meest noordwestelijk gelegen Europese stad waar dit prachtige torteltje zo talrijk voorkomt.

Toch leven in Istanbul wel degelijk Turkse tortels. Als toerist kom je ze niet gauw tegen omdat ze vooral de buitenwijken bevolken, terwijl de wat fijner gebouwde palmtortels kennelijk net iets beter toegerust zijn voor een leven in het drukke stadshart. Ook de Turkse tortels zijn waarschijnlijk niet op eigen kracht vanuit India in Istanbul terechtgekomen maar, net als de palmtortels, in kooitjes aangevoerd en toen ontsnapt en verwilderd. Ze leven al zeker vanaf de zestiende eeuw in deze stad.

Mondjesmaat vestigen zich palmtortels in West-Europa, op Madeira en de Canarische Eilanden, in Portugal en Spanje. Het beeld doemt op van een tweede 'tortelgolf' die Europa zal overspoelen. Het klimaat is misschien genoeg opgewarmd, de tijd is bijna rijp voor de palmtortel. Dit is in ieder geval het toekomstperspectief dat Ruud Foppen ons voorspiegelt voor het jaar 2050 in een prikkelend commentaar op de website van Sovon. Ik kan zijn gedachtegang prima volgen, je kunt zien aankomen dat over enkele decennia de grote Europese steden door palmtortels zullen zijn bevolkt. Misschien moeten dan ook hier de Turkse tortels zich, na een eeuw van redelijke voorspoed, tevredenstellen met de stadsranden en buitengebieden. Maar zover is het nog niet. In Nederland worden jaarlijks enkele tot rond veertig palmtortels gemeld, waarvan sommige uit hun kooitjes zijn ontsnapt. Broedgevallen in de vrije natuur zijn bij ons tot nu toe niet bekend.

Begin jaren zeventig hebben de vogelaars in ons land hun belangstelling voor de Turkse tortel grotendeels verloren. De soort is opmerkelijk snel gewoontjes geworden, het is dan een algemene en talrijke cultuurvolger. Aan de mix van merel, mus en mees en al die andere stadsvogels is het klagerige, nasale ‘roe-koé-koe’ toegevoegd, en de remix klinkt alsof die nooit anders geklonken heeft. De beelden van de stormachtige opkomst van de Turkse tortel gaan nu spoedig tot het verleden behoren. De herinnering aan die duif als een nieuwkomer is al bijna vervaagd. Ik spoor de mensen op die er enthousiast getuige van zijn geweest en bestudeer archieven uit die tijd. Want een deel van het verhaal over de Turkse tortel is geschiedschrijving: memorabele jaartallen en plaatsnamen, vooruitgeschoven posten en zegetochten.

Maar de opmars is geenszins gestuit. Juist nú vertellen vogelliefhebbers in de Verenigde Staten, met dezelfde opwinding als wij Europeanen destijds in de jaren zestig, over de spannende aankomst van dat vreemde duifje op hun voederplank. Vogelaars in Alaska en Canada plaatsen op dit moment foto’s op internetfora, bediscussieren determinatiekenmerken en melden onwaarschijnlijk noordwestelijke eerste waarnemingen van Turkse tortels.

Het is maar goed dat de tortels me bij de les houden, ze laten me zien dat alles voortdurend aan verandering onderhevig is. Ik heb aandachtig geluisterd in Istanbul, ik heb me de baltszang van de palmtortel ingeprent, telkens als ’s ochtends vroeg een doffertje begon te koeren vanuit de grillige vijgenboom in een zijsteegje vlak bij het raam van onze hotelkamer in de Aziatische wijk Üsküdar. Als ik straks oud en afhankelijk ben en stram in mijn bed lig, hoop ik zijn gehaaste, huilerige ‘koe-koeroe-koe-kóe-koe’ te herkennen. Hier in ons land wacht ik de palmtortel op, met vochtige ogen en een brede glimlach op mijn gezicht zal ik hem welkom heten. Ach, hoor, hier is hij! Een torteltje dat, net als lang geleden in mijn geboortedorp, geluk komt zoeken – en brengen.

Van Istanbul naar Maasbree is een halve eeuw vervlogen, in vogelvlucht een reis van 2100 kilometer, 310 graden in noordwestelijke richting. Later kom ik dat getal 310 nog verschillende keren tegen, het is op een of andere magische wijze met de Turkse tortel verbonden: ik ga uitzoeken hoe. Het jaar 2018, had ik me voorgenomen, is

een mooi jaar om me monomaan te wijden aan de vogel die *Streptopelia decaocto* heet – *decaocto* is Grieks voor achttien. Er is ook nog zo veel meer te vertellen, duiven zijn zulke bijzondere vogels. Hun liefdes- en gezinsleven. Hoe ze eten en drinken. Die vechtlust en vasthoudendheid. Net als kippen zijn het heel ongedurige vogels, onderzoekend én op hun hoede. Het ene moment lijken ze bevangen door besluiteloosheid of aandoenlijk onhandig, dan weer volgt een fase van niet te stuiten dadendrang. Toen ik aan *De merel* werkte ontvlamde mijn duivenliefde weer in alle hevigheid.

Twee Turkse tortels komen op het graan af dat ik uitgestrooid heb. Het zijn vaste bewoners geworden van de binnenstedelijke oase waarvan onze tuin deel uitmaakt. Die pathetische nervositeit waarmee duiven in het leven staan heeft me altijd gebiologeerd. Ze gedragen zich alsof ze eeuwig – vogelvrij verklaard – voortvluchtig zijn. Als zwervers, nergens op hun gemak. En dat lot ondergaan ze met een glimlach, zoals alle duivensoorten meteen als duif herkenbaar zijn aan dat snaveltje met ingebouwde Mona Lisa-blik. Wonderschoon, bij Turkse tortels, al die levendige, vrijwel onbenoembare nuances van grijs, beige, fijn zachtroze. De hals draagt een chic zwart-wit boordje: dat is de erogene zone waar ze elkaar kroelen. Nu ze zo dichtbij zitten is goed te zien dat man en vrouw subtiel verschillen. De doffer is iets forser en bleker ten opzichte van de fijnere en bruinere duivin. Dat me dat niet eerder opgevallen is... Ik raak er niet op uitgekeken.

Maar schijn bedriegt: achter die vastgeroeste glimlach gaan kordate slimmeriken schuil. Ze zijn vanuit het zuidoosten in een flink tempo West-Europa binnengetrokken op een gespreid bedje van graanvelden en -overslaghavens, pluimveebedrijven en meelfabrieken. Het gemorste lekkers lag daar in de jaren zestig voor het oppikken. Maar dat is allemaal al lang uit ons landschap verdwenen. De Turkse tortels hebben hun zenuwen weten te bedwingen en zijn de drukke stad in getrokken. Welkom. Mooie vogels, taaie vogels. Ons paar vreet vlot het kropje rond en vliegt met een melancholiek, klagerig ‘wieuw, wieuw’ de tuin uit. Morgen zijn ze er weer. Zeker.